

СРАСЛИЦЕ У СРПСКОМ, РУСКОМ И ПОЉСКОМ ЈЕЗИКУ

Типолошка компаративна анализа речи насталих синтаксичком творбом речи (срастањем/срашћивањем) у српском, руском и пољском језику с творбено-семантичког аспекта показује да ову категорију речи чине: *чисте сраслице*, *срасло-изведене*, *префиксално-срасле*, *срасло-сложено-изведене речи* и *полусраслице*.

Сраслица (рус. *сращение*, пољ. *zrost*) представља двотематску лексичку јединицу насталу синтаксичком творбом – лексикализованим срашћивањем/срастањем (спајањем) најмање двеју самосталних пунозначних речи које изворно могу чинити синтагму (срп. *назлобрз*, *многопоштовани*; рус. *сумасбродный*, *глубокоуважаемый*; пољ. *wniebowzięty*, *dobranos*) или реченицу (срп. *дабогда*; рус. *спасибо* ← *спаси Бо(г)* 'нека спаси Бог'; пољ. *dalibóg* ← *da li Bóg* 'нека да Бог'). У потоњу групу спадају властита имена прасловенског порекла с првом глаголском компонентом у императивној форми (нпр. срп./рус. *Владислав*; пољ. *Władisław*). Везници у творбеној бази не морају улазити у твореницу, а у творбеном значењу редослед компонената може бити и обрнут (срп. *стармали* 'стар а мали' / 'мали а стар', *мање-више* 'мање или више', *рекла-казала* 'рекла и/или казала', *дангубити* 'дан губити' / губити дан'; рус. *генерал-губернатор* 'генерал и губернатор', *сумасшедший* 'с ума сишавши' / 'сишавши с ума'; пољ. *baba-chłop* 'жена а/као мушкарац', *wniebogłosy* 'у небо гласан' / 'гласан у небо'). Елидиране могу бити и неке речи (нпр. срп. *тридесет* ← *три (пута) десет*, пољ. *trzydzieści* ← *trzy (razy) dziesięć*), као и неки гласови, који се редукују из фонетских разлога (срп. *помозбог* ← *помози бог*, *будзашто* ← *буди зашто*, *зим-зелен* ← *зими зелен*, *Шар-планина* ← *планина Шара*; *шездесет* ← *шест (пута) десет*, *врстелези* ← *врзи те лези*; рус. *двадцать* ← *два десять*; рус. *спасибо* ← *спаси Бо(г)*).

Сраслице могу настати:

I) *чистим срастањем* (срп. *дангубити*; рус. *глубокоуважаемый*; пољ. *dobranos*) и

II) комбинацијом синтаксичке и морфемске творбе (афиксације):

- суфиксације (срп. *пунолетан*; рус. *совершеннолетний*; пољ. *pełnoletni*),
- префиксације (срп. *одуговлачити*);
- суфиксације и префиксације (срп. *омаловажити*);
- интерфиксације и суфиксације (срп. *тридесеттпогодишњи*; пољ. *trzydziesto-trzyletni*).

Комбинацијом чистог срастања добија се *чиста сраслица* (аналогно терминима *чисто слагање* / *чиста сложеница*), комбинацијом срастања и суфиксације / префиксације – *срасло-изведена* / *префиксално-срасла реч* (аналогно терминима *сложено-изведена* / *префиксално-сложена реч*), а комбинацијом срастања, интерфиксације и суфиксације – *срасло-сложено-изведена реч*.

Твореница може имати један акценат (срп. *дангубити*; рус. *спасибо*; пољ. *krótkotrwa-ly*) или више акцената, које су задржали делови творенице (нпр. срп. *бог-те-пута*; рус. *иван-да-марья*; пољ. *koszałki-opałki*).

* E-mail: Dragana.Ratkovic@isj.sanu.ac.rs / ratkovic1977@yahoo.com

Лексикализација (прелазак синтаксичке конструкције у лексеми) неких јединица није потпуно завршена, због чега се оне лексикографски и правописно двоструко интерпретирају: и као синтагме и као сраслице (*Бања Лука* и *Бањалука*, *Бурђев дан* и *Бурђевдан*, *Сви свети* и *Сви свети*), у складу с чим је и њихова деклинација (*Бање Луке* и *Бањалуке*, *Бурђева дана/дне* и *Бурђевдана*, *Свисвета* и *Свих (Свију) светих*). Недовршен процес сраслића карактерише и друге словенске језике, нпр. пољски, где је синтагма лексикализована, али се деклинирају обе речи (нпр. *Zławieś, Zlejwsi*) или се сраслица деклинира и као лексема и као синтагма (нпр. *Wielkanoc, Wielkanocy/Wielkiejnocy*).

Сраслице се од сложеница (композиата) разликују по следећим особинама:

I) сложенице су настале морфемском творбом, помоћу интерфикса, који спаја њихове творбене основе (нпр. срп. *богочовек*, *црвено-бели дрес*), док сраслице немају интерфикс;

II) творбене основе сложеница веома често не могу самостално да стоје (нпр. лексеми срп. *сунцокрет* и *риболов* препознатљиве су само као сложенице);

III) сложенице нису лексикализоване синтаксичке јединице (нпр. срп. *рођендан*, *веш-корпа* и *радијум-терапија* спадају у категорију сложеница с нултим интерфиксом (-*ø*-) јер не значе *'рођен и дан', *'веш и корпа', *'радијум и терапија', него 'дан када је неко рођен', 'корпа за веш', 'терапија радијумом / помоћу радијума').

С аспекта семантичке усмерености, сраслице могу бити ендоцентричне (срп. *старица*; рус. *глубокоуважаемый*; пољ. *baba-chłop*) или егзоцентричне (срп. *семеовод* ← *семе* и *водити* / рус. *семяпровод* ← *семя* и *проводит* у творбеном значењу 'оно што семе (про)води'; пољ. *darmozjad* ← *darmo* и *zjadać* – 'онај који бадава, на туђ рачун једе'). Неке сраслице у лексичку семантику уносе значења мотивних речи (нпр. срп. *семеовод*, *бубамара* 'врста бубе'), неке не (срп. *дабо(г)ме* ← *да Бог ме* / пољ. *dalibóg* 'наравно, свакако, сигурно'; рус. *спасибо* 'хвала'; ботанички називи са метафоричном, описном номинацијом: рус. *мать-и-мечеха* / *мать-мачеха*; пољ. *krwiściąg*, чије је творбено значење 'оно што је у вези с радњама, изгледом и сл. именовањима том конструкцијом'). У групу десемантизованих сраслица спадају и разноврсни оними (нпр. срп. *Хранислав*, *Миодраг*, презиме *Милеуснић*, *Београд*, *Житорађа* 'варошица код Прокупља', *Триглав* 'планина у Словенији'; рус. *Мстислав*, *Белгород*; пољ. *Stanisław, Trzygłów* 'село у Пољској').

У посебну врсту сраслица спада *полусраслица* (аналогно термину *полусложеница*). То је сраслица састављена од два дела која су одвојена цртицом, као правописним знаком. Код такве сраслице обе речи уласком у твореницу задржавају акценат, при чему има изузетака – нпр. *баба-марта* (Николић 2000). Код неких таквих твореница деклинирају се обе речи (срп. *асистент-приправник*, рус. *ванька-встанька*; пољ. *chłop-robotnik*), код неких само последња реч (срп. *генерал-мајор*; рус. *генерал-губернатор*; пољ. *general-gubernator*). Вид деклинације одговарајуће лексеми или типа лексеми у другом словенском језику може бити исти (срп. *наџак-баба*, *наџак-бабе*; пољ. *herod-baba*, *herod-babie*) или другачији (нпр. срп. *вагон-ресторан*, *вагон-ресторана*, рус. *вагон-ресторан*, *вагона-ресторана*; срп. *баба-девојка*, *бабадевојке*; пољ. *baba-chłop*, *babie-chłopi*).

Полусраслице се по синтаксичком односу међу компонентама деле на:

I) речи настале од апозитивних синтагми, где један део одређује други (нпр. срп. *дете-борац*, *баба-тетка*, *асистент-приправник*, *Смаил-ага*, *Шар-планина*; срп./рус. *вагон-ресторан*, *жар-птица*; пољ. *baba-chłop*, *herod-baba*);

II) речи настале од координираних синтагми (срп. *збрда-здола, рекла-казала, колики-толики, натријум-сулфат, Салтиков-Шчедрин*; рус. *ёлки-палки*; пољ. *koszałki-opalki, towa-trawa*).

Будући да је статус одређене јединице као синтагме, сраслице или полусраслице правописно одређен, он је променљив – нпр. *баба-девојка* (РСАНУ 1959–2019) према *бабадевојка* (РМС(–МХ) 1967–1976; Николић 2000; РСЈ 2007; Пешикан, Јерковић и др. 2011, у речнику); *Котор-Варош* (РСАНУ 1959–2019) према *Котор Варош* (Пешикан, Јерковић и др. 2011, у речнику); *акобогда* 'надам се; по свој прилици, вероватно'; нар. 'куда, камо'; (РСЈ 2007) према *ако бог да* 'надам се' (Пешикан, Јерковић и др. 2011, у речнику); *будибокснама*, фитоними: *даниноћ, двабратакрв, крстикумедете, пусти-баба-коњу-крв* (Николић 2000) према *буди бог с нама, дан и ноћ, два брата крв, крсти куме дете, пусти баба коњу крв* (Пешикан, Јерковић и др. 2011, у речнику). Променљивост тог статуса сведочи, између осталог, писање двојних женских презимена – Аница *Савић-Ребац* (Пешикан, Јерковић и др. 1993: 123) према Аница *Савић Ребац* (Пешикан, Јерковић и др. 2011, у речнику).

Правописно, разлика у творбеном статусу исте јединице одражава разлику и у граматичком статусу – нпр. у српском су синтагме *помози бог* (и *помоз' бог*), *добро дошао, добро јутро* колокације у значењу поздрава, а *помозбог* (у изр. ни род ни *помозбог*), *добројутро* и *добродошао* именице односно придев. Конструкције *ако бог да* и *не дај боже* су модални изрази (Ако би не дај боже избио пожар!; Ма не рече: *ако бог да!*), док су *акобогда* и *недајбоже* прилози, у значењу 'куда, камо' односно 'јадно, никако, да бог сачува' (Пешикан, Јерковић и др. 2011, у речнику). Исто тако, важећи правопис српског језика налаже: *богами / богме* 'за појачавање тврдње, за придавање веће важности исказу; баш, вала, заиста', али *бога ти, бога му, бога вам* и сл.; *богзна* 'нарочито, особито', али *бог зна* где, *бог зна* зашто и сл. (Пешикан, Јерковић и др. 2011, у речнику).

Сраслице се деле према граматичком и појмовном критеријуму. Граматичка подела подразумева класификацију према врстама речи, у оквиру тога према синтаксичком односу компонената, а затим према врстама речи које чине творбене базе.

Са становишта врсте речи, сраслице могу бити: именице (срп. *бабарога*; рус. *громкоговоритель*; пољ. *herod-baba*), придеви (срп. *малолетан*; рус. *малолетный*; пољ. *maloletni*), заменице (срп. *гдекоји*; рус. *кое-кто*; пољ. *tamten*), бројеви (срп. *петсто*; рус. *восемьдесят*; пољ. *pięćdziesiąt*), прилози (срп. *супрадан*; рус. *тотчас*; пољ. *znikądinąd*), глаголи (срп. *дангубити*; рус. *благоухать*; пољ. *zmartwychwsta(wa)ć*), речце (срп. *свакако*; рус. *всё-таки*; пољ. *dalibóg*), узвици (срп. *којевитез!*).

Најпродуктивнији је модел којим се творе срасло-изведене, а затим чисте сраслице. Најбројнији су придеви, затим именице, прилози, бројеви, речце и заменице, док је најмање глагола, а један узвик у српском језику, који се, као покрајинска реч и хапакс, налази на периферији лексичког система, не може се сматрати репрезентативним за ову категорију речи. Обиље језичке грађе демантује тврдњу С. Бабића: „Sraščivanje је rjeđi način tvorbe“, те да су сраслице „као појава česte u tvorbi priloga“ (Babić 2002: 47).

Посматрано компаративно (компаративно-историјски и синхроно-поредбено), речи из ове категорије одликују се бројним творбено-семантичким и лексичко-семантичким еквивалентима у сва три анализирана језика, нарочито међу придевима. Исто тако, у овим језицима сраслице обухватају исте или приближно исте појмовне категорије, што сведочи о словенској повезаности на нивоу језичке концептуализације стварности помоћу двотематских речи. Све то може бити предмет даљих, специјализованих истраживања.

Кључне речи: сраслица, синтаксичка творба, српски језик, руски језик, пољски језик.

ЛИТЕРАТУРА И ИЗВОРИ

- Babić S. *Tvorba riječi u hrvatskome književnome jeziku*. Treće, poboljšano izdanje. Zagreb: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti – Nakladni zavod Globus, 2002.
- Николић, М. *Обратни речник српскога језика*. Београд: Институт за српски језик САНУ – Матица српска – Палчић, 2000.
- Пешикан, Митар, Јерковић Јован, Пижурица Мато. *Правопис српскога језика*. I. Правила и њихови односи. II. Речник уз правопис. Нови Сад: Матица српска, 1993.
- Пешикан, Митар, Јерковић Јован, Пижурица Мато. *Правопис српскога језика*. 2. изд. Нови Сад: Матица српска, 2011.
- РМС–(МХ). *Речник српскохрватскога књижевног језика*. Књ. 1–3. Нови Сад: Матица српска – Загреб: Матица хрватска, 1967–1969. Књ. 4–6. Нови Сад: Матица српска, 1971–1976.
- РСАНУ. *Речник српскохрватског књижевног и народног језика*. Књ. I–XXI. Београд: Српска академија наука и уметности – Институт за српски језик САНУ, 1959–2019.
- РСЈ. *Речник српскога језика*. Нови Сад: Матица српска, 2007.